

Delfland en de Maasdijk

1100-1300

COR NONHOF

Dijken ontstaan niet van de ene op de andere dag en zijn niet zonder problemen; niet voor de bouwers en ook niet voor historici. Meerdere studies bevatten opmerkingen in de trant van 'er wordt hier een dijk aangelegd en dan ontstaan daar problemen met de waterhuishouding'. Dit komt in hoofdzaak doordat die studies zich beperken tot de mondingen van rivieren zoals de Gantel, of de naaste omgeving van Schiedam. Zelfs studies die heel Delfland betreffen, worden vaak opgeknipt in deelstudies over kleinere delen. Wanneer echter de waterhuishouding van Delfland als geheel in het oog wordt gehouden, zien we dat daaraan in de periode 1100-1300 meerdere keren integrale grote gebiedsdekkende plannen voor bedijkingen en nieuw te graven afwateringen ten grondslag liggen. Die plannen behelsden niet alleen waterstaatkundige aspecten, maar ook onderhoudsregelingen, de economische waarde van bedijkte en onbedijkte gebieden en de politieke verhoudingen. Dit artikel richt zich op het ontstaan van de Maasdijk op het grondgebied van het Hoogheemraadschap van Delfland, dus tussen 's-Gravenzande en Schiedam. In de omgeving van Schiedam heeft de bedijking in het aanpalende Schieland dezelfde ontstaansgeschiedenis. Deze bedijking wordt in het betoog betrokken waar dat extra achtergrond geeft.

Tijdschrift voor
Waterstaatsgeschiedenis
30:2 (2021) 96-110

Doel en uitgangspunten

De Geologische kaart van Nederland 1:50.000 geeft in de twaalfde eeuw twee grote overstromingen weer die zijn gekarteerd als Duinkerke IIIa en IIIb.¹ Deze overstromingen zijn gerelateerd aan de historische overstromingen van 1134 en 1163.² De drie boerderijen die bij de overstroming in 1134 in de Klaas Engelbrechtspolder zijn verlaten, lagen achter een dijkje.³ Dit is een van drie zeer vroege dijkjes tussen 't Woudt en Schipluiden tussen verhoogde armen van kreekruigen, waarvan de Voddijk wel de bekendste is. Daarnaast vormen de Babberspolder en de Hof van Vlaardingen heel vroege ontginningen op het lage gors. Op kleigebieden langs de rivier is de natuurlijke afwatering door de regelmatige overstromingen van nature goed. Sloten werden soms pas een eeuw na de bedijking gegraven. Er zijn geen aanwijzingen dat er rondom Vlaardingen vóór 1134 sloten zijn gegraven op de gorzen.⁴

Na dergelijke lokale ingrepen is de eerste Maasdijk in drie grote stappen ontstaan. Na de overstroming van 1134 is de eerste doorlopende dijk van het Kraaiennest bij De Lier tot Vlaardingen aangelegd. Na de overstroming van 1163 is de Maasdijk tussen Vlaardingen en Overschie deels gerepareerd en deels nieuw aangelegd. Voor de bedijking tussen 's-Gravenzande en de Burgersdijk bij De Lier zijn geen dateringen bekend. Ook na de overstromingen van 1134 en 1163 zijn er calamiteiten geweest, zoals te zien is aan dijkdoorbraken, zie de paleogeografische kaarten in afb. 13 hieronder.

Uiteraard zijn het de mensen die vanuit een sociale en politieke context met de zich wijzigende omstandigheden moeten omgaan.⁵ De Bont heeft voor ontginningen in het veen laten zien dat zelfstandigheid op waterstaatkundig gebied van groot belang is geweest. Een nieuwe ontginning werd rondom van kaden voorzien en de afwatering werd gere-

1 Geologische kaart van Nederland 1:50.000, Rotterdam 37 West (Haarlem 1975).

2 E. J. Bult, Midden-Delfland. Een archeologische kartering, inventarisatie, waardering en bewoningsgeschiedenis (Amersfoort 1983) 20.

3 Bult, Midden-Delfland, 32.

4 K. Nieuwenhuijsen & T. de Ridder, Ad Flaridungun, Vlaardingen in de elfde eeuw (Hilversum 2012) 221.

5 Voor het perspectief van de adel: F. van Oostrom, Nobel streven; Het onwaarschijnlijke maar waargebeurde verhaal van ridder Jan van Brederode (Amsterdam 2017). Vooral pp. 19-22, 30, 39-41, 57-58 en 330. Dit speelt twee eeuwen later, maar het is het dichtstbij dat we kunnen komen.

geld.⁶ In deze studie wordt dit principe voor alle ontginningen streng doorgevoerd, ook op de klei. De vragen zijn dus altijd: hoe is de afwatering geregeld, waar liggen de kaden en hoe wordt het bovenwater uit hoger gelegen gebied afgeleid? Zowel in het binnenland als aan de Maasdijk werkt deze methode heel verhelderend. Met deze methode wordt in deze studie de ontginningen langs de rivier in een nieuw licht gezien en daardoor vindt de benaming van buitendijksgebied aan de landkant van het gebied zijn plaats. Ook voor de geschiedschrijving van Rijswijkerbroek werkte de methode heel verhelderend.⁷

Naast de demografische ontwikkeling zijn geologische processen in Delfland van belang om bedijkingen te begrijpen. Het afslaan van de duinen en het opslibben van de kust langs de Maas, samen met het zakken van de veengebieden zijn bepalend geweest voor de bedijking. Stouthamer e.a. en Jongmans e.a. geven mooie overzichten van deze processen.⁸ Roorda van Eysinga heeft als eerste gepoogd om de bodemkaart en de geologische kaart over de onvolprezen topografische kaart van Delfland uit 1712 te leggen. De technische middelen daartoe waren toen beperkt en het resultaat was mager.⁹ Tegenwoordig is het veel eenvoudiger om verschillende kaarten over elkaar heen te leggen en zo topografie en ondergrond met elkaar te vergelijken. Met name de Geologische kaart van Nederland 1:50.000 en de bodemkaart van het Westland van Van Liere geven een schat aan informatie die van direct belang is voor een reconstructie van de ontstaansgeschiedenis van de Maasdijk.¹⁰

Dit artikel is zeker niet de eerste studie naar de ontstaansgeschiedenis van de Maasdijk tussen Monster en Schiedam. IJsselstijn geeft een mooi overzicht van eerdere studies in de Atlas van het Westland.¹¹ Er zijn ook studies van Muller en Hoek voor het deel van Overschie tot Rotterdam.¹² Dit artikel presenteert geen nieuwe archivalische gegevens, maar houdt de oudere studies die in hoofdzaak op archiefgegevens zijn gebaseerd kritisch tegen het licht. Dat leidt toch vaak tot andere inzichten. Ook hebben oudere studies vaak een groot 'zo is het' gehalte, waarbij alternatieven of afwijkende resultaten van andere auteurs niet worden onderzocht. In deze studie wordt een poging gedaan alle studies en alternatieven over het ontstaan van de Maasdijk mee te nemen.

De verschillende grote waterstaatkundige ingrepen zijn op kaarten, met name die uit 1712 van de gebroeders Kruikius, allemaal over en door elkaar te zien. Dit artikel gebruikt deze kaart om terug in de tijd te gaan. Door de periode van 1100 tot 1300 in stukjes op te delen en van elke deelperiode een afzonderlijke kaart te maken, wordt de onderzoeker gedwongen om een logisch verloop van de ontwikkelingen te construeren. De geologische processen van bodemdaling in het veen en landaanwinst in de Maasmond geven daarbij een volgorde. Met name historische bronnen, maar ook archeologische, geven ankerpunten in jaartallen. Het maken van een serie paleogeografische kaarten van Delfland was het doel van deze studie, waarbij die kaarten ook inzicht geven in wat wel en niet mogelijk was op een bepaald moment in de tijd. In een iteratief proces zijn verhaallijn en kaarten op elkaar ingeslepen. Deze bijdrage over de Maasdijk is een onderdeel van een grotere studie naar de ontginning en waterstaat van heel Delfland tussen 1100 en 1300. Niet alle bevindingen kunnen in deze deelstudie aan bod komen.

Bedijking Maasland en Vlaardingen

De eerste grote bedijking op het grondgebied van Delfland is van Vlaardingen tot het Kraaiennest bij De Lier. Het is een hoefijzervormige bedijking. Het verder uitbouwen van de dijk naar het achterland was waarschijnlijk niet nodig, omdat het land daar hoog genoeg lag. Geologisch gezien is het een bedijking van een gorzenlandschap zoals dat ook in Groningen en Friesland voorkomt. Dit deel van de Maasdijk is aangelegd op een serie kwelderwallen. De afwatering is met sluizen geregeld op de plaatsen waar de afwatering van nature tussen kwelderwallen door plaatsvond. De dijk is in één keer aangelegd tussen De Lier en Vlaardingen, zonder sloten achter de dijk. Als bescherming tegen bovenwater is de Zuidgaag en de Poeldijksche Wetering gegraven. Op deze manier ontstond

6 Chr. de Bont, *Vergeten Land, ontginning, bewoning en waterbeheer in de westnederlandse veengebieden (800-1350)* (Wageningen 2008) § 11.7.

7 C.J. Nonhof, 'De middeleeuwse ontginning van Rijswijkerbroek', *Jaarboek 2020. Historische Vereniging Rijswijk* (Rijswijk 2020).

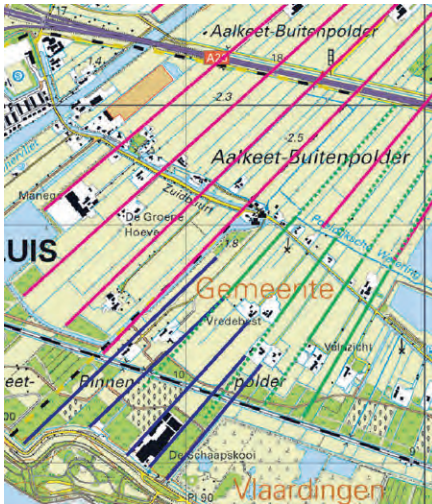
8 E. Stouthamer, K.M. Cohen & W.Z. Hoek, *De vorming van het land. Geologie en geomorfologie (Utrecht 2015)*; G. Jongmans e.a., *Landschappen van Nederland; geologie, bodem en landgebruik I-II* (Wageningen 2013).

9 N.P.H.J. Roorda van Eysinga, *De geboorte van het Hoogheemraadschap van Delfland. Ontginning en bedijking in de vroege middeleeuwen (Alphen a/d Rijn 1988)*; N. Kruikius & J. Kruikius, *Kaart van het hoogheemraadschap van Delfland 1:10.000 (Delft 1712)* Hoogheemraadschap van Delfland, Delft, 112 Archief hoogheemraadschap van Delfland 1319-1887 (NL-DtHHD-112 OAD), inv.nr 725 (kaart hoogheemraadschap, 1712).

10 Geologische kaart 37W; W.J. Van Liere, *De bodemkartering van Nederland deel II, De bodemgesteldheid van het Westland ('sGravenhage 1948)*.

11 M. IJsselstijn, 'De structuur is bepaald. Landschap en bewoning in de late middeleeuwen (1134-1500)', in: IJsselstijn & Y. van Mil (red.), *Atlas van het Westland; 10.000 jaar ruimtelijke ontwikkeling*. (Bussum 2016) 59-87 (p. 69 & fig. 3.2). Het beschreven zuidelijke dijktracé langs de Gantel (Dijkstraat, Endeldijk en Mariëndijk) is een andere reconstructie dan de figuur toont.

12 S. Muller Hzn, *Over de oudste geschiedenis van Schieland* (Amsterdam 1914); Muller Hzn, 'Nog iets over de oudste geschiedenis van Schieland', in: P.J. Blok & N. Japikse (red.), *Bijdragen voor Vaderlandse Geschiedenis en Oudheidkunde* 5:2 (1915) 173-193; C. Hoek, 'De regeling van dijkonderhoud in Schieland', *Holland*, 4 (1972) 273-294.

Afb. 1 Sloten tussen Aalkeet-Buitenpolder en de Maasdijk op de Topografische kaart van Nederland 1:25.000. De groene sloten zijn naar weerszijde gestippeld verlengd om de verandering van richting te laten zien.

De regeling van het onderhoud in de Oude Campspolder dateert van na de aanleg van de Nieuwe Maasdijk van 's-Gravenzande naar de Nolweg (Noldijk). Bij Maasland zijn er aanwijzingen dat de verkaveling met strekwerken van de Maasdijk tot de Grote Lucht niet vanaf het begin zo is geweest. De polder lag tussen de Maasdijk en de Zuidgaag - Poeldijkse Wetering. Gebieden daarbuiten aan de rivierkant en landkant waren buitendijks. Bij Aalkeet-Buiten ligt dat nog besloten in de naam. De rest van Maasland loosde via de sluisen bij Hutjeshoek buiten de Aalkeet-Binnenpolder om. Pas na 1300 is de Aalkeet-Binnenpolder als waterstaatkundig zelfstandige eenheid opgeheven en zijn de drie vlieten dwars door de polder aangelegd met bijbehorende sluiscomplexen bij Maassluis.¹³ Ook geven knikken in het verloop van de sloten in de strekwerken (die zich uitstrekken over de Aalkeet - Binnen- en - Buitenpolder) aan dat deze niet in één keer zijn gegraven (afb. 1).¹⁴ Zoals in de inleidende paragraaf al is gemeld, is het waarschijnlijk dat direct na aanleg van de dijk helemaal geen sloten zijn gegraven.

Oude Campspolder

Dijken bezitten in het algemeen aan beide zijden van de dijkvoet een sloot en oude dijkzaten zijn daardoor te herkennen aan twee parallelle sloten. In de Oude Campspolder zijn er vijf te ontdekken (afb. 2). Van Staalduinen tekent op de eerste en de tweede locatie een dijk.¹⁵ De eerste loopt vanuit de hoek van de Maasdijk met de Burgerdijk schuin de polder in, de tweede staat haaks op de Maasdijk. De Kort & Raczynski tekenden ze in hun reconstructie van de bedijking ook bij nummers 1 en 2.¹⁶ Met name die bij nummer 1 is opvallend: dit zou het riviertje de Schee zijn, dat overgaat in een zijwinde/zijdijk aan de Oude Campsweg, om buiten de dijk weer over te gaan in een rivierloop.

Na de overstroming in 1163 is er met spoed een zijwinde aan de Maasdijk gelegd om verder gevaar te bezweren: de Hoge Hofdijk.¹⁷ Bult lokaliseert die op locatie 2 en hier ligt ook de oorspronkelijke bewoningsas.¹⁸ Roorda van Eysinga zoekt deze Hoge Hofdijk op locatie 3.¹⁹ Later tekent Bult nog een extra dijk op locatie 1.²⁰ Bult tekent met een pijltje een inbraak in 1164 tussen 1 en 2.²¹ De Kort & Raczynski maken hiervan gebruik om ter plaatse een inlagedijk te tekenen om zo de situatie na 1164 weer te geven.²² Echter, Van Liere en zijn medewerkers hebben op de vijf locaties veldwerk verricht en zien vier al dan niet watervoerende kreekbeddingen – respectievelijk op locaties 1, 3, 4 en 5 met bijbehorende bodemvorming; 'Ew' volgens de legenda!²³

langs de Maas een autonome polder op waterstaatkundig gebied. Zowel aan de rivierzijde als aan de landzijde was buitendijks gebied (afb. 13b).

Na deze startfase is door de diverse eigenaren verschillend gedacht over landgebruik, verkaveling en onderhoud. In ieder geval hebben zij de lasten voor het onderhoud van de Maasdijk uitgebreid tot dieper het achterland in, in samenhang met de toenemende dreiging van overstromingen ook voor het binnenland. In 1712 kent de dijk drie onderhoudsregiems:

1. In de Oude Campspolder gebeurt onderhoud door ambachten in Delfland.
2. In Maasland is onderhoud de taak van de strekwerken die aan de dijk liggen.
3. Bij Vlaardingen is onderhoud gekoppeld aan de blokverkaveling achter de dijk.

¹³ Th.F.J.A. Dolk, *Geschiedenis van het hoogheemraadschap van Delfland* ('s-Gravenhage 1939) 431, 530-536.

¹⁴ C.J. Nonhof, 'Maasland 1100-1300', *Jaarboek 2020 Historische Vereniging Maasland*.

¹⁵ C.J. Van Staalduinen, *Toelichting bij de geologische kaart van Nederland 1:50.000; Rotterdam West (37W)* (Haarlem 1979) fig. 46 & fig. 47.

¹⁶ J.W. De Kort & Y. Raczynski-Henk, *Plangebied Honderdland. Vindplaats 1: een ontginningsboerderij uit de 10e eeuw te Maasdijk. Gemeente Westland. Een definitief archeologisch onderzoek (opgraving)* (Weesp 2007) fig. 2.

¹⁷ Bult, *Midden-Delfland*, 38.

¹⁸ Bult, *Midden-Delfland*, fig. 8; E.J. Bult e.a., *Historie en landschap van de Oude Campspolder, de Kralingerpolder en de Dorppolder* (Schip-luiden 2014) 14.

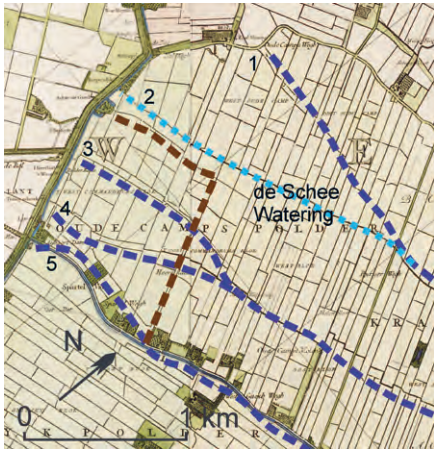
¹⁹ Roorda van Eysinga. *De geboorte*, 73.

²⁰ E.J. Bult, *Ontginning en bewoning ten noorden van de Maasmond en de landschappelijke veranderingen die daarbij optraden* (Amersfoort 1987) afb. 6.

²¹ Bult, *Midden-Delfland*, krt. 8.

²² De Kort & Raczynski-Henk, *Plangebied Honderdland*, fig. 2.

²³ Van Liere, *De bodemkartering, kaartbijlagen 2 en 3*.

Afb. 2 Oude kreekbeddingen in de Oude Camps Polder op de Kaart van Delfland uit 1712. Donkerblauw gestreept zijn de krekken volgens Van Liere (1948).

Afb. 3 Verspringingen, natuurlijke afwatering en luchten in de Maesdijk op de kaart van Delfland uit 1712. Tweemaal is een schuin lopend water naar de bocht in de dijk te zien. De Kleine Lucht is te vinden naast de dijk op een vierde van de figuur van boven gezien. De Grote Lucht is onderaan te zien.

Waarom er dan een dubbele sloot te zien is, is onbekend. Maar dit komt meer voor op de kaart van Delfland uit 1712 op plaatsen waar het overduidelijk om een oude waterloop gaat en niet om een oude dijkzate. Mogelijk is er een relatie met de eeuwkanten, verlaagde oevers langs krekken in het getijdegebied. De waterloop op locatie 2 is waarschijnlijk een gegraven afwatering door het midden van de polder om de verdeling van de kavels beter te regelen. De naam Schee Watering oftewel Schei Watering wijst hierop. De oorspronkelijke loop liep naar locatie 1. De waterlopen van locatie 3 en 4 hebben een gemeenschappelijke oorsprong in de polder. Dat is ongebruikelijk: riviertjes splitsen zich alleen in uitzonderlijke gevallen in stroomafwaartse richting. De loop van 5 is verder stroomopwaarts te volgen als de loop van de Spartel Vaert en de West Gaech.

Maasland

De huidige Maesdijk kent een aantal inlaagdijken van na de overstroming in 1163, maar er zijn ook een aantal bochten in het oorspronkelijke verloop (afb. 3). Het landschap tussen De Lier en Vlaardingen lijkt erg op het zeekeilandschap van Groningen en Friesland.²⁴ Ook hier hebben de dijkenbouwers de kwelderwal als basis gebruikt. In oude hoefslagboeken loopt een telling van de hoefslagen van de Spartel tot aan Spykerboors Hoek, om dan opnieuw te beginnen. Dit heeft geleid tot speculaties over het ontstaan van Maasland en de Maesdijk in fases, waarbij in elk geval bij Spykerboors Hoek een zijdwende is aangelegd.²⁵ Op het kaartbeeld van 1712 zijn een aantal schuin door de verkaveling lopende slootpatronen te zien die in de richting van de hoeken in de Maesdijk lopen. Dit lijken natuurlijke afwateringen tussen delen van de kwelderwal door.²⁶

In eerste instantie zal het door de Maesdijk beschermde land zelf zijn afwatering door de dijk hebben geregeld. De veldnaam lucht (elders ook locht) zou wijzen op een gelicht deel van de dijk oftewel een uitwatering.²⁷ Volgens de Geïntegreerde Taal Bank betekent lucht als veldnaam (moes)tuin.²⁸ Schönfeld ziet dat het woord lucht in de Benelux breed wordt gebruikt, maar ook andere typen gebruik van de bodem aanduidt.²⁹

24 Jongmans e.a., *Landschappen*, § 17.2.4 & Hfdst. 21.
 25 P.C.J. van der Krogt, 'De hoefslagen van de Delflandse Maesdijk', *Historisch Jaarboek Westland*, 2006, 51-85 (pp. 62-64); Roorda van Eysinga, *De geboorte*, 67-70.
 26 Roorda van Eysinga, *De geboorte*, afb. 31b.
 27 J.P. Winsemius, *De zeven ambachten en het hoogheemraadschap van Delfland* (Delft 1962) 66 noot 1; Roorda van Eysinga, *De geboorte* 66-67.
 28 gtb.inl.nl, modern lemma lochting.
 29 M. Schönfeld, *Veldnamen in Nederland* (Arnhem 1950) 82.

Er zijn vier luchten te vinden op de kaart van Delfland uit 1712. Twee langs de Maasdijk: Groote en Kleyne Lucht als bijschrift bij een (moes-)tuin (afb. 3), waarvan de Groote Lucht nog extra aandacht vraagt. Er is een schets van dit deel van de Maasdijk met daarop Ter Lugt op de plaats van de Groote Lucht. Deze schets is tweemaal gepubliceerd, maar met verschillende bijschriften. Het bijschrift van Ter Brugge luidt 'Kapel op de Lucht', dat van De Wilt e.a. meldt '[...] de sluis Ter Lucht in de Maasdijk'.³⁰ De schets zelf geeft de tekst 'Ter Lugt' en een tekeningetje van een kerkje op de dijk met klokkentoren opzij van het schip.³¹ Bij De Lier ligt een 'lucht' in de hoek tussen de rivierdijk langs de Lee en de Hoogh Wegh (afb. 4). Buitendijks van deze hoek ligt de hoeve Bommel als indicatie dat er een duiker onder de dijk heeft gelopen die als een spongat in een bierton, een *bom* in middeleeuws Nederlands, water heeft geloosd.³² Merk op dat de Lucht hier niet bij de Bommel staat; die twee staan los van elkaar. Bij Maassluis is 't Huys ter Lucht te vinden. wat kan worden vertaald als 't Huys in de Tuyn. Ik concludeer dat de veldnaam lucht geen indicatie is voor een sluis.

Afb. 4 Bommel en Lucht bij De Lier op de kaart van Delfland uit 1712.

Bedijking Gantel en Lier

De mondingen van de Gantel en de Lier lagen in een aanwaskust. Met stormen werden zand en klei van de kust voor Monster weggeslagen en de rivier op getransporteerd. Een serie zich ontwikkelende haakwallen dreigden de Gantel en de Lier af te sluiten. De stormvloed van 1134 heeft de duinen tussen Monster en Naaldwijk doorbroken en het stroomgebied van de Gantel weer een afwatering gegeven, maar dit was tegen de trend in. De opening in de duinenrij sloot zich dan ook weer in een paar decennia. Daarna werd een serie haakwallen vanaf 's-Gravenzande steeds verder de rivier in afgezet. Uiteindelijk deed dit proces de mondingen van Gantel en Lier verzanden. Op enig moment werd de handdoek in de ring gegooid en ging men ergens anders afwateren.

Voor de bedijking van de Gantel en de Lier wordt veelal aangenomen dat er rivierbegeleidende dijken zijn geweest en dat de eerste afdamming zich stroomopwaarts bevond.³³ Gezien het zeer geringe verschil in opslibbing aan beide kanten van deze eerste dijken hebben ze niet veel nut gehad.³⁴ Bezien op de schaal van Delfland zijn de voorgestelde dijken ook heel goed te lezen als olifantenpaden tussen de verschillende bewoningskernen. Verhoogde wegen tussen de bewoningskernen kregen vaak de toevoeging 'dijk' in de naam. Het tracé Dyk Wegh-Merryen Dyk is een typisch voorbeeld op het wantij achter de Hoge Geest van Naaldwijk dat Naaldwijk verbindt met Wateringen en Rijswijk. Dit tracé beschermt noch het stroomgebied van de Gantel noch dat van de Lier.

De eerste Maasdijk staat als Oude Dijk op de kaart van Delfland uit 1712 van de gebroeders Kruikius. De Gantel waterde door de Monster-sluis uit bij het latere Dyker Wael. De Lier waterde uit bij het gehucht De Lee. De Nieuwe Maes Dyk (de tegenwoordige N220

Afb. 5 Oude Hooge Dyk en ambachtsgrenzen in 1712. Bron: kaart van Delfland, 1712, overzichtskaart.

30 J.P. ter Brugge, Historische atlas Vlaardingen. Een cartografisch overzicht van Vlaardingen van ca. 1540 tot 1821 (Vlaardingen 1998) Krt. 2; C.G.D. de Wilt e.a., Delflands kaarten belicht (Delft/Hilversum 2000) 111.

31 NL-DTHHD-112 OAD 2289/2: Schets-tekening van de Broekpolder, Aalkeet-Binnenpolder en de Aalkeet-Buitenpolder (1554).

32 Roorda van Eysinga, De geboorte, 74-75.

33 G.P. Van de Ven, Leefbaar laagland. Geschiedenis van de waterbeheersing en landaanwinning in Nederland (vijfde druk; Utrecht 2003) afb. 34.

34 Van Liere, De bodemkartering 16 (Poeldijk, Endelijk, Merriëndijk); A. Beekman, 'De Mase-mude', Tijdschrift Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap 36 (1919) 281-305 (p. 283 (Achterweg - Zwartendijk), 291 (Hoflaan)).

- 35 IJsselstijn, 'De structuur is bepaald', 64.
 36 Roorda van Eysinga, *De geboorte*, § 5.4.
 37 Geologische kaart 37W, contour DIIIb.

tussen 's-Gravenzande en de plaats Maasdijk) is het teken van de definitieve overgave in de strijd om de mondingen van Gantel en Lier open te houden. Na de stormvloed van 1248 wordt de algehele waterhuishouding van de vijf Geestambachten tussen de Noordzee en de (Wateringse) Zweth op zijn kop gezet. De Lange Kleiweg tussen Rijswijk en Delft, de Hooge Dyk bij Wateringen en de Zwart Dyk tussen Monster en Naaldwijk compartimenteren het stroomgebied van de Gantel. Er worden vier nieuwe afwateringen gemaakt richting Schipluiden en vandaar via de Bree Vaert (tegenwoordig Vlaardingervaart) naar Vlaardingen. Dit werk wordt afgesloten met de aanleg van de Nieuwe Maes Dyk tussen 's-Gravenzande en de bestaande bedijking van Maasland.

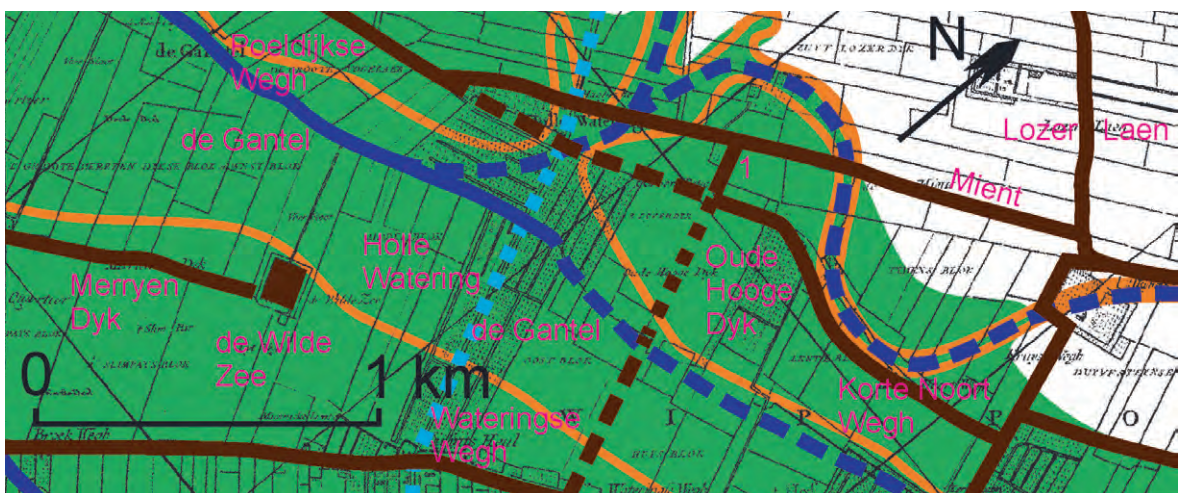
Hooge Dyk in Gantel

De (Oude) Hooge Dyk is een belangrijke waterkering, die in het algemeen wordt beschouwd als de eerste zeedijk in de Gantelmonding, voordat de Zwartendijk werd aangelegd.³⁵ Het stukje Oude Hooge Dyk dat op de kaart van 1712 is ingetekend, is de grens tussen de ambachten van Monster en Wateringen (afb. 5 en 6). De kaart laat zien dat die grens toen doorliep tot de Wateringse Weg. Ook het dijktracé zal hebben doorgelopen. Dat is ook op andere gronden te verwachten, want het stukje dat is ingetekend damt de Gantel niet af. De Poeldijkse Wegh zal eerst vloeiend hebben doorgelopen naar de Korte Noord Wegh, zonder afbuiging over de Mient en het korte dwarsstuk bij 1. Het is verder opvallend dat de Oude Hooge Dyk niet aansluit op de Merriëndijk, die algemeen samen met de Poeldijk als de eerste dijken langs de Gantel worden beschouwd. De Merriëndijk eindigt bij de boerderij de Wilde Zee. Het land hier zou inmiddels zo hoog boven de zee liggen dat verdere uitbouw van de dijk niet nodig was.³⁶ De Merriëndijk lag op het wantij achter de Hoge Geest van Naaldwijk tussen de stroomgaten van Gantel en Lier toen die beide nog open waren. Het is de waterscheiding tussen de stroomgebieden van de Gantel en de Lier en daarom waarschijnlijk van oorsprong de grens tussen de ambachten Monster en Naaldwijk.

Een belangrijke vraag is of de Oude Hooge Dyk een zeedijk is of een dijk die bovenwater moet tegenhouden. Er zijn verschillende reconstructies mogelijk. Als eerste, uitgaande van de jaartallen bij de stormvloed van 1134 en 1164 en mede gezien het feit dat de stormvloed van 1164 zelfs de Zwartendijk niet heeft bereikt, moet de conclusie zijn dat de Oude Hooge Dyk, als het een zeedijk is, van vóór 1164 moet dateren.³⁷ De dijk ligt midden in het overstromingsdek van 1134 en zal daarom na 1134 zijn gebouwd. De dijk heeft daarmee in deze visie maar heel kort dienstgedaan. Een vereiste voor haar nut is dat niet de Merriëndijk, maar de Wateringse Wegh-Broek Wegh naast de Poeldijk de andere rivierbegeleidende zeedijk van de Gantel is.

Een andere mogelijke verklaring voor het tracé van de Wateringse Wegh-Broek Wegh-Middelbroek Wegh-Vliet Wegh is dat dit een nieuwe afwatering van de Gantel begeleidt. Dit zou dan min of meer het oude tracé van het Kanaal van Corbulo volgen. De weg loopt

Afb. 6 Oude Hooge Dyk en geologie op de kaart van Delfland van 1712. Oranje: geul van Duinkerke I; groen: grens van overstromingsdek van Duinkerke IIIa, in 1134; bruin: bestaande en gereconstrueerde wegen en dijken; blauw: bestaande en gereconstrueerde waterlopen.

in ieder geval in één stuk door vanaf Voorburg tot aan Naaldwijk (en buigt niet met de afwatering mee naar De Lee). De Vliet bij Voorburg en Rijswijk, de Watering bij Wateringen en de afwateringen in de Vliet Polder liggen langs dit tracé, maar de kaart van 1712 staat geen doorgaande afwatering toe.

Een laatste mogelijkheid is dat de vijf Geestambachten van Delfland tussen de Noordzee en de (Wateringse) Zweth afwateren via de Gantel. In 1238 ligt er bij Dijkerwaal tussen 's-Gravenzande en Naaldwijk nog een sluis in de Gantel. Maar na de stormvloed van 1248 heeft men snel daarna met de Nieuwe Maasdijk de Gantel afgesloten. De Gantel is in vier compartimenten gedeeld die elk apart richting Schipluiden en dan gezamenlijk richting Vlaardingen afwateren. De Hooge Dyk is in deze visie een compartimenterende dam in de Gantel, waarbij de datering van Bult niet wordt gevolgd.³⁸ Rond 1276 wordt Loosduinen gesplitst over Haagambacht en Monsterambacht, met de grens over de Lozerlaan tussen Loosduinen en Wateringen.³⁹ Dit is samen met de Mient en de Hooge Dyk de waterscheiding tussen de nieuw gecreëerde stroomgebieden van de Holle Watering en de bovenloop van de Strijp.

Rond de Zwartendijk

De situatie van een open zeegat na 1134 heeft maar heel kort bestaan. De Zwartendijk had bij de overstroming van 1163 al geen zeeverende functie meer.⁴⁰ Het is de vraag of de Endeldijk, Poeldijk, Zwartendijk en Merriëndijk in deze omgeving en de Hoflaan en Achterweg, waar een voormalige dijk wordt vermoed, wel zeeverende dijken zijn geweest. Er is namelijk geen verschil in opslibbing aan weerszijde van de dijk.⁴¹ Het woord dijk wordt hier waarschijnlijk gebruikt in de betekenis van een verhoogde weg, dus met transport en droge voeten als oogmerk. Deze betekenis komt duidelijker tot uiting in het gebruik ver van de zee in Dijkshoorn, Akkersdijk of in Delft: Verwersdijk, Oude en Nieuwe Langedijk. De dichting van het gat lijkt het gevolg te zijn van het natuurlijke proces dat al eerder voor sluiting van de duinenrij tussen Monster en Naaldwijk had gezorgd.

Rond 's-Gravenzande

Beekman en Roorda van Eysinga hebben belangrijke studies verricht naar de bedijking rond 's-Gravenzande, waarbij Beekman in 1919 nog ongestoord de watergangen, wegen en dijken in het open weidelandschap heeft kunnen bekijken.⁴² Het belangrijkste verschil tussen de werken van beide auteurs betreft de ideeën over de geologie en de ontstaanswijze van 's-Gravenzande. Verder zijn we goed ingelicht over het ontstaan van 's-Gravenzande door een aantal oorkondes met plaatsaanduidingen. De bijdrage van dit artikel ligt met name in een betere interpretatie van die plaatsaanduidingen.

De analyse van Beekman over de loop van dijken in het landschap rond 's-Gravenzande omvat tracés waar hij rond 1900 in het landschap een dijklichaam nog herkent en waar hij die dijklichamen in het landschap niet (meer) terugvindt (Hoflaan, Achterweg en Zwartendijk). In de afbeelding zijn deze waargenomen tracés respectievelijk als dijk en als weg ingetekend. Het is belangrijk op te merken dat aan weerszijde van de Dijkerwaal de opslibhoogte aanmerkelijk verschilt. De Heensloot/'t Nieuwe Water loopt door hoger opgewassen land. Er is verschil van inzicht over de geologie rond 's-Gravenzande en de chronologie van de bedijking. Beekman ziet 's-Gravenzande als een zandplaat in de rivier die op enig moment is vastgegroeid aan Monster.⁴³ Roorda van Eysinga ziet een hele serie haakwallen die vanaf Monster de rivier steeds verder westwaarts verdringen (afb. 7 en 8). Dit soort systemen van haakwallen is op Texel goed onderzocht.⁴⁴ Zowel Beekman als Roorda van Eysinga denken dat een dijk, de 's Grave Zandse Wegh, de toegang van de zee uit de richting van de Noordzee moest verhinderen. Doordat de duinen langs de Noordzee bij 's-Gravenzande toen veel breder waren dan nu (denk aan een kilometer) is dit in eerste instantie waarschijnlijk niet nodig geweest, zodat de afsluiting bij Dyker Wael voldoende was.

38 E.J. Bult, 'De Harnasch Polder in de middeleeuwen', *Historisch Jaarboek Schipluiden* (2018) 103-111 (pp. 110-111).

39 K. Stal & V. Kersing 'Ruimtelijke ontwikkeling in de late middeleeuwen', in: J.G. Smit (red.) *Den Haag. Geschiedenis van de stad, vroegste tijd tot 1574* (Zwolle 2004) 27-76 (pp. 36, 38). In 1280 wordt 'der poirten van den hove' genoemd.

40 Geologische kaart 37W, contour DIIIb.

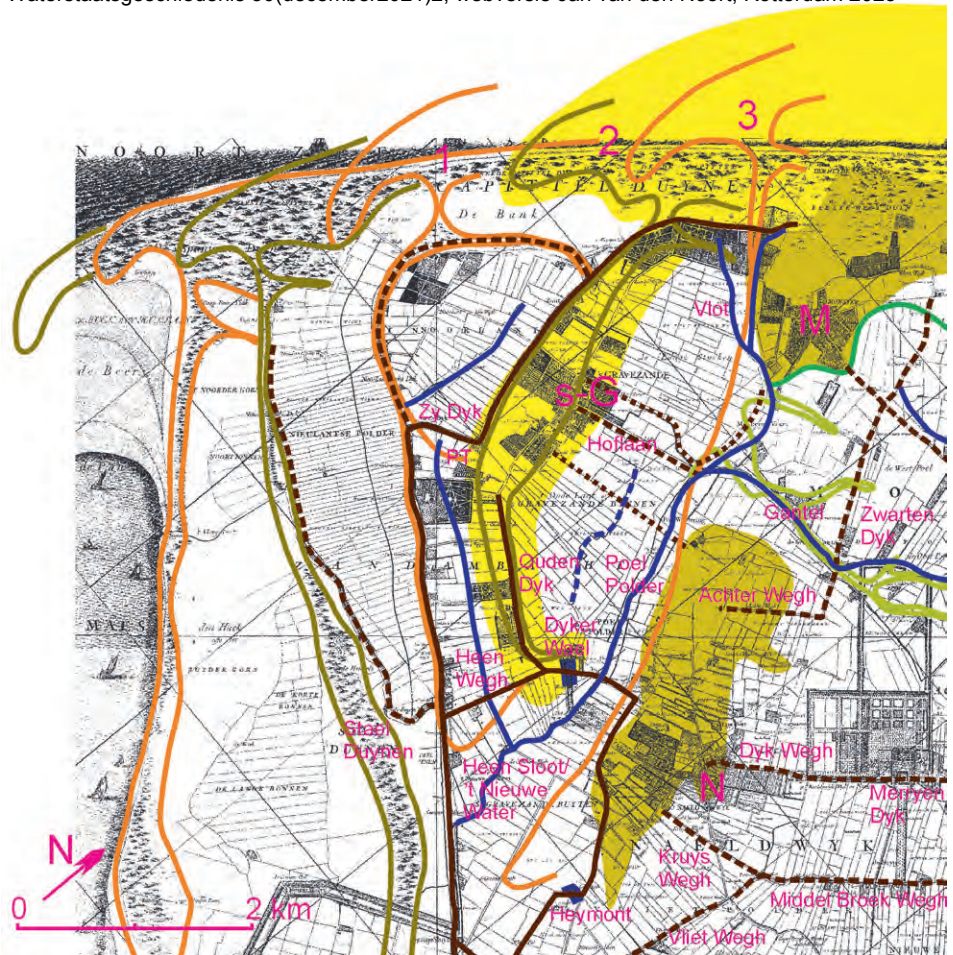
41 Van Liere, *De bodemkartering*, 16 (Poeldijk, Endeldijk, Merriëndijk); Beekman, 'De Masemude', 283 (Achterweg-Zwartendijk), 291 (Hoflaan).

42 Beekman, 'De Masemude'; A. Beekman, *Catalogus van kaarten, enz., betrekking hebbende op de oudere en tegenwoordige gesteldheid van Holland tusschen Maas en IJ, aanwezig op de tentoonstelling in het stedelijk museum te Amsterdam in september en oktober 1921* (Leiden 1921); Roorda van Eysinga, *De geboorte*, § 4.3 en afb. 15a-b, § 4.4 en afb. 17a-b.

43 Beekman, 'De Masemude', krt. V-VII.

44 Jongmans e.a., *Landschappen*, 156 voor een samenvatting.

Afb. 7 Haakwallen bij 's-Gravensande en geologie geprojecteerd op de kaart van 1712 ('s-G, M & N = 's-Gravensande, Monster & Naaldwijk; PT = Pastoors Tient). Ingetekend op basis van de Geologische kaart van Nederland 1:50.000 in licht- en donkergeel: Oude en Jonge duinen; in licht- en donkergroen: geulen en verspreiding dekzanden overstroming Duinkerke IIIa. Op basis van Roorda van Eysinga: Haakwallen (nrs. 1, 2 & 3 = 1e, 2e & 3e Kapittelduinen) en bruin gestippeld: Noort en Zuyt Wint.

Afb. 8 Haakwallen bij 's-Gravensande en de grenzen van de ambachten in 1712 (Kaart van Delfland, ingekleurde overzichtskaart). In rood: Ambacht 's-Gravensande; geel: Ambacht Monster; wit: Ambacht Naaldwijk.

Voor de bescherming van de Lange Stucken/de Noort en 't Oude Lant/'s-Gravenzande Binnen tussen het dorp 's-Gravenzande en Monster/Naaldwijk is de 's Grave Zandse Wegh aangewezen. Beekman denkt dat een van de zijdwindes in dit systeem de Hoflaan is geweest, al herkende hij er in het veld geen dijklichaam meer in. Een ander probleem is dat de Hoflaan midden in het gat tussen de duinen van Monster en Naaldwijk eindigt. Roorda van Eysinga laat de Noort- en Zuyt Wint dijken van de uiteinden van het dorp 's-Gravenzande naar de duinen van Monster respectievelijk Naaldwijk lopen. Toch ziet het er op de kaart uit 1712 niet overtuigend uit. Zuyt Wint zou een verschrijving kunnen zijn van Zijdwinde; een 'Noort Wint' staat op deze kaart niet vermeld. Tegenwoordig is Noordwind de naam van een bochtig stukje straat in 's-Gravenzande dat niet te lezen is als een bedijking. In 1712 heet deze locatie Noort Veet. Er is in 1712 bij de Zuyd Wint ook een Zuyd Veet in de buurt, maar de relatie tussen die twee is niet duidelijk. Een *veet* is een streng garen of touw.⁴⁵ Zijn het lijnbanen waar men touw windt?

In 1238 wordt 's-Gravenzande een aparte parochie: [...] *villulam que vocatur ad Arenam sive vulgariter Zande, sicut protenditur de Veteri Mosa per circuitum usque in slusam, que ad ecclesiam Múnstere pertinebat, assignavimus parrochiali ecclesie quam ibidem ad Arenam sive Zande fundavit venerabilis matron Machtildis [...]*.⁴⁶ Beekman meent dat het land van 's-Gravenzande beschermd wordt door een ringdijk (*circuitum*) tussen de Oude Maas/Nieuwe Waterweg en de sluis van Monster. Het *circuitum* is volgens Beekman de dijk die het Oude land aan drie zijden beschermt.⁴⁷ Dat is echter onwaarschijnlijk, want voor dijk wordt het woord *agger* gebruikt. *Circuitum* wordt ook gebruikt in de zin van *traject/route/tracé*. Verder is de toevoeging oud (*veteri*) niet alleen een indicatie voor het verschil tussen oud en jong, maar ook voor in onbruik, vervallen. Een alternatieve interpretatie zou dus kunnen zijn dat het tracé van de grens over de Oude Maas loopt. De oude Maas-bedding is in de Poelpolder nog goed herkenbaar en verder stroomopwaarts ligt het riviertje de Vlot in de restgeul.

Op latere kaarten ligt de grens tussen de parochies van 's-Gravenzande en Monster over de Vlot en langs de Poelpolder.⁴⁸ In 1712 geldt hetzelfde voor de ambachtsgrenzen. Monster kan op deze manier zelfstandig afwateren door de Oude Dyk. Er valt over te speculeren dat ook 's-Gravenzande zelfstandig uitwaterde en wel via een sluis die ter plekke van de Dijkerwaal heeft gelegen. Beekman bespreekt andere voorgestelde locaties voor de sluis: volgens Tenhaeff bij de plaats waar de Gantel in de Vlot stroomt (ten oosten van de Poelmolen) en volgens De Fremery bij Honderdland.⁴⁹

In 1242 vaardigt de bisschop van Utrecht een oorkonde uit waarin hij verklaart dat de nieuw aan de zee onttrokken landen (*a mari de novo extractam*) bij de parochie van 's-Gravenzande horen.⁵⁰ Beekman vraagt zich af of het bij 'het nieuw bedijkte land' om 's-Gravenzande Binnen of Buiten gaat, het verschil tussen de bedijking met de Oude Dyk of de Nieuwe Maes Dyk. Dolk denkt dat het gaat om de bedijking van het Oude Land van 's-Gravenzande.⁵¹ Op grond van het bovenstaande neemt Winsemius aan dat de graaf en gravin in 1242 optreden als bedijkers van Honderdland.⁵² De vraag is of met *extractam* actieve bedijking wordt bedoeld of natuurlijke opslibbing. De vraag is ook wat er zo onduidelijk was dat de bisschop moest ingrijpen. Was er iets aan de hand met de Oude Maas stroomafwaarts voorbij de sluis van Monster bij Dyker Wael, dus met 's-Gravenzande Buiten? Hier is niet meer de oude Maasbedding de grens van de parochie, maar de rand van de Hooge Geest van Naaldwijk.⁵³ In 1248 wordt bij Delft zeevis gevangen als gevolg van een stormvloed met dijkdoorbraken.⁵⁴ Dit is ongeveer de periode waarin ook de walen bij Dyker Wael en Heymont moeten zijn ontstaan, omdat snel hierna de Nieuwe Maes Dyk deze oude dijk gaat beschermen. Dan lijkt het erop dat het gaat om de opslibbingen van 's-Gravenzande Buiten en niet om de bedijking daarvan.

De priesters van 's-Gravenzande krijgen in 1255 het recht om schapen te weiden in het Wintgat. In plaats van de tienden van Masthuc krijgen zij die tussen twee zijdwindes tot aan de 'fossatum Mengeri'.⁵⁵ Hier staat in de oorkonde een vertaling: *duos aggeres qui vulgo zidwenden dicuntur*. Een *agger* is hier dus een zijdwinde (of dijk). De Zy Dyk en de Heenweg

45 gtb.inl.nl modern lemma *veet*.

46 J.G. Kruisheer. Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299. Dl. II: 1222-1256 (Assen 1986) nr. 589.

47 Beekman, 'De Mase-mude', 293-294.

48 P. Vos e.a., 'Landschap, infrastructuur en bewoning omstreeks 1250', in IJsselstijn & Van Mil (red.), *Atlas van het Westland*, 58-59.

49 Beekman, 'De Mase-mude', 293-294.

50 Kruisheer, Oorkondenboek, nr. 622.

51 Dolk, *Geschiedenis*, 4, 698, noot 1.

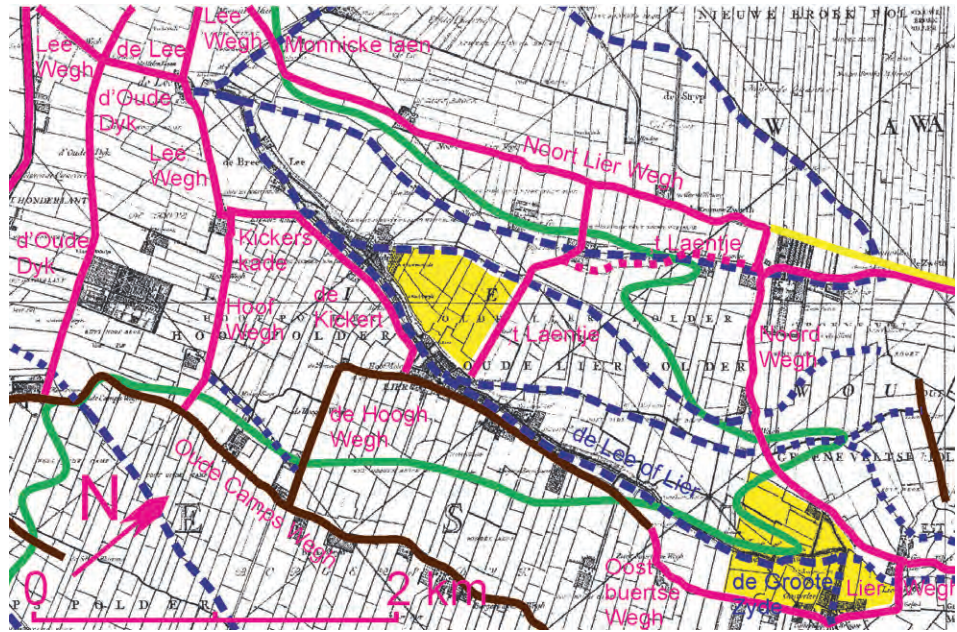
52 Winsemius, *De zeven ambachten*, 74.

53 Vos e.a., 'Landschap', 58-59.

54 J. Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water in de lage landen. Deel 1: tot 1300* (Franeker 1995) 470.

55 Kruisheer, Oorkondenboek, 1056.

56 Vergelijk P. Kempeners, 'Vloedgrachten', <https://kempeners.org/2006/06/08/tiense-sprokkel-220-vloedgrachten> (geraadpleegd 22-6-2019) (gracht); T. de Ridder, 'De slag bij Vlaardingen. Analyse van de beschrijving van Alpertus van Metz en de mogelijke locatie van de burcht van Dirk III', *Terra Nigra* 164 (2006) 18-33 (sloot of gracht); P. Henderikx, *Land, water en bewoning* (Hilversum 2001) 185 (dijk); t.a.v. Henderikx: fossares is niet teruggevonden in de oorkonde, wel pro labore fossoribus addiximus; A.C.F. Koch. *Oorkondenboek van Holland en Zeeland I* ('s-Gravenhage 1970) nr. 124.
 57 IJsselstijn, 'De structuur is bepaald', fig. 3.12.
 58 C. Hoek, 'Het geslacht uter Lyere als grootgrondbezitter op de noordelijke oever van de Maasmond' I-II, *Historisch Jaarboek Westland 1997*, 125-146 (pp. 125-127, 136-137), (1998) 73-92 (p. 89).
 59 Bult e.a., *Historie en landschap*, 21.
 60 M.F.C. Hüfer, *Bronnen voor de Geschiedenis der abdij Rijnsburg* ('s-Gravenhage 1951) 13, voor de gift door Dirk VII; Hoek, 'Het geslacht' I, 89.
 61 Kruisheer, *Oorkondenboek II*, nr. 585, illustreert dat bedijkt land meer waarde had dan onbedijkt.
 62 Kruisheer, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland III* (Assen 1992) nr. 1718.
 63 Beekman, *Catalogus*, 26 noot 3.

Afb. 9 Dijken en wegen rond De Lier ingetekend op de kaart van Delfland (1712) en met de veldnamen volgens deze kaart. Groen getrokken: overstromingsdek van 1163 volgens de geologische kaart; blauw gestreept en gestippeld: waterlopen volgens Van Liere en de kaart 1712; bruin getrokken: eerste Maasdijk van Vlaardingen tot De Lier en de eerste aandijking; rood getrokken: wegenpatroon volgens de kaart van 1712; geel getrokken: (Wateringse) Zweth; geel gemarkeerd: twee giften aan de Abdij van Rijnsburg waarvan de linker giften van Floris III en Dirk VII betreft.

zijn twee zijdwines tussen de duinenrij van 's-Gravenzande en een nieuwe duinregel waarop op enig moment de Nieuwe Maes Dyk is gebouwd. Bij de Zy Dyk ligt in 1712 de Pastoors Tient. De betekenis van fossatum is niet duidelijk: gegraven water of dijk.⁵⁶ Afhankelijk van de voorkeur, zou Mengeri dan de Nieuwe Maes Dyk kunnen zijn of het gegraven afwateringskanaal tussen de oude en nieuwe dijk.

Afsluiting Liermonding

Na 1248 is de afsluiting van de Liermonding onafwendbaar geworden door de aanvoer van grote hoeveelheden zand en klei bij de vorming van een serie haakwallen bij 's-Gravenzande met een lange staart langs de Maas. De Nieuwe Maes Dyk is de bevestiging van dit geologische proces. IJsselstijn tekent het tracé Hoof Wegh - Lee Wegh tussen de Burgersdijk en Naaldwijk als dijk rond 1200 (afb. 9).⁵⁷ Hoek ziet 't Laentje als een nog eerdere bedijking.⁵⁸ Bult e.a. beschouwen het stukje Noordlierweg (in 1712: Lier Wegh) tussen de Oostbuurtseweg en de Groenveldseweg als eerste afdamming van de Lier.⁵⁹

Floris III (overleden in 1190) en Dirk VII (1190-1203), geven rechten op hoeven bij De Lier.⁶⁰ Algemeen wordt aangenomen dat deze uitgiftes betekenen dat de afdamming van de Lier dan een feit is en dat dan dus ook de hele Maasdijk is voltooid.⁶¹ Maar waar men eeuwenlang zonder dijken heeft gekund, is bewoning in samenhang met bedijking zeker geen vanzelfsprekendheid. In dit geval past de datering ook in het grotere geheel van de waterhuishouding in heel Delfland. Ik houd hierbij vast aan de veldnaam d'Oude Dyk voor de eerste bedijking van de Lier.

Als laatste deel van de Nieuwe Maes Dyk is de bedijking van Honternesselant tot stand gekomen. Over de nasleep ten aanzien van de afwatering van het gebied bericht een oorkonde uit 1276.⁶² De naam Honternesse heeft mogelijk te maken met de eigenaar Gerard Honte die een waarschijnlijk bedijkte zandplaat (nes) in bezit had.⁶³ Op de kaart van Delfland, 1712, staat de naam als 't Honderlant weergegeven. Tegenwoordig heet het Honderland en volgens opgaven voor de bijdragen aan de sluisambachten is het precies hon-

derd morgen groot.⁶⁴ Ondanks deze merkwaardige transformatie van de naam is er in de literatuur geen twijfel over dat het hier om hetzelfde stuk land gaat.

Bedijking tussen Vlaardingen en Overschie

De bedijking tussen Vlaardingen en Overschie moet in samenhang worden gezien met de bedijking in Schieland. Tussen Vlaardingen en Rotterdam is een groot aantal aandijkingen te zien aan vigerende Maasdijken. Er lijken meerdere officiële tracéwijzigingen te zijn geweest. Aandijkingen worden niet zonder meer de nieuwe officiële buitendijk, omdat daar een complexe regeling aan onderhoudsplichtigen aan ten grondslag ligt. Die haalt men niet graag overhoop. In oudere studies worden de namen Westland-dek en het Vlaardingen-dek gebruikt voor kleiafzettingen die na overstromingen zijn afgezet. In 1134 heeft een stormvloed met name in het Westland huisgehouden en in 1163 is het met name rond Vlaardingen te doen.

Scholte geeft een analyse van de opkomst en het gebruik van het woord *polre/polder* in Nederland en België en de lokale betekenis van dit woord ten noorden van de Maas. Zij spreekt over herontginning na het inklinken van veengronden langs de rivier.⁶⁵ De eerste keer dat *polre* voorkomt, is in documenten van de abdij van Egmond onder abt Walter (1130-1161). Het betreft dan volgens Scholte mogelijk de West- of Oost-Abtspolder en zij vermoedt dat de Oost-Abtspolder de oudste polder is.⁶⁶ Nu is de Oost-Abtspolder eerder een ontginning van een hoogveenkoepel met waarschijnlijk voedselarm veen en deze gronden zijn in Delfland juist als allerlaatste ontgonnen. Als het in de bron om een van de Abtspolders in de omgeving van Kethel gaat, zal dat eerder de West-Abtspolder zijn geweest. Scholte geeft dus een wat ander beeld van de bedijking van Delfland en Schieland dan waar deze studie toe leidt. Dat komt in elk geval deels doordat dit artikel het tijdvak 1100-1300 beschouwt, terwijl Scholte feitelijk pas vanaf 1281 redeneert, te beginnen met een oorkonde waarin de Zeven Ambachten optreden in een geschil in Schieland en waar in de tekst het woord *polre* tweemaal voorkomt.

Abdij en graaf

De grote hoeveelheid beschikbare bronnen heeft meerdere onderzoekers ertoe verleid iets te zeggen over de bedijking na de stormvloed van 1163.⁶⁷ Iedereen doet dat vanuit een specifieke eigen hypothese waarbij vergelijkingen met anderen meestal achterwege blijft. Maar juist in een vergelijking kunnen hypothesen tegen het licht worden gehouden. Over de nasleep van de overstroming in 1163 in dit gebied zijn we uitzonderlijk goed ingelicht door archeologische opgravingen in Kethel, waarover Hoek bericht in het *Rotterdams Jaarboekje*. Bij de historische bronnen gaat het met name om stukken van de abdij van Egmond en het kaartenboek van de tienden van die abdij van de gebroeders Kruikius uit 1700-1703.⁶⁸

In het jaar 1163 worden betalingen gedaan door de abdij aan de graaf:⁶⁹ *Domnus Wiboldus abbas dedit comiti Florencio pro redemptione ecclesie Flardingie centum triginta libras. Item ad aggerem componendum in Malink octoginta libras. Item ad novum aggerem in Hargan septuaginta libras.* De betalingen voor de kerk (130 pond) en voor een stuk dijk in Malink (80 pond) en een nieuwe dijk in Hargan (70 pond) interpreteert Hoek als volgt:⁷⁰

De graaf betaalt de abdij in natura, nl. met een deel van de tiend van de parochie Vlaardingen, nl. die ten oosten van de Slimme watering in Kethel gelegen zijn. Dit gehele complex is echter meer waard dan de bedijking gekost heeft, zodat de abdij aan de graaf nog 130 lb bijbetaalt. Dit geld is waarschijnlijk besteed aan de inlaagdijk ten westen van de Vlaarding, een dijkvak van circa 3 km, dat in lengte overeenkomt met de dijk in Kethel, die de abdij op 70 lb komt, zodat nog een bedrag overblijft voor de dam in de Schie met bijbehorende uitwateringssluizen en soortgelijke kunstwerken te Vlaardingen in de Vlaarding.

64 Winsemius, *De zeven ambachten*, 85.

65 M.C.P. Scholte, 'Wat was er eerder: de dijk, de veenontginning of de polder?', *Holland. Regionaal-historisch tijdschrift* 12:1 (1980) 4-9 (pp. 4-7).

66 M.C.P. Scholte, 'Polderenburg', *Rotterdams Jaarboekje* 1978, 243-304 (p. 255); Scholte, 'Wat was er eerder', 8; Scholte, 'Polderenburg II', *Rotterdams Jaarboekje* 1980, 236-255 (pp. 244-245).

67 Voor een inleiding zie Scholte, 'Polderenburg', 244-254.

68 Hüfer. Bronnen; NA, 4.FIDZ Inventaris van Domeinkaarten behorend tot het archief van het Ministerie van Financiën, 1813-1935, inv.nr. 66A: Delfland en Schieland, zuidoostelijk en zuidelijk deel. Stad Leidens Universiteits Tiende Blokken in Delfland en Schieland... etc. N. Cruquius en J. Cruquius. 1700-1703.

69 O. Oppermann, *Fontes Egmundenses* (Utrecht 1933) 91 rr. 15-19.

70 C. Hoek, 'De Hofte Vlaardingen', *Holland. Regionaal historisch tijdschrift* 5:3 (1973) 57-92 (pp. 59-60).

Deze interpretatie kent drie problemen. Om te beginnen staat het bronnenmateriaal, bovenstaande Latijnse tekst en overige bronnen, deze gedetailleerde interpretatie niet toe. Ten tweede wordt er stilzwijgend vanuit gegaan dat de abdij zelf heeft bedijkt en dat is volgens Zeiler een mythe.⁷¹ Ten derde wordt er vanuit gegaan dat met Hargan Kethel wordt bedoeld, maar er is ook een Hargan bij Schagen waar de abdij bedijkt land in eigendom heeft. Vaak worden in oorkondes Schagen en Hargan in een adem genoemd en staat er bij het andere Hargan vaak Kethel bij vernoemd.⁷² Juist in deze tekst ontbreekt dit en Zeiler denkt bijvoorbeeld de dijk bij Hargan juist in Noord-Holland te hebben gevonden.⁷³ Meerdere auteurs lokaliseren Hargan en Malinc rond Kethel en Overschie, maar geen van alle geven daarvoor onderliggend bewijs (zie bijvoorbeeld de studie van Scholte).⁷⁴

De abdij van Egmond heeft de tienden rond Kethel en Overschie in 1083 in handen gekregen.⁷⁵ De gebroeders Kruikius hebben de stand van zaken daarvan rond 1700 in kaart gebracht en Scholte heeft de ontwikkelingen sinds de initiële gift beschreven.⁷⁶ Echter is het bezit van tienden waarschijnlijk geen reden om te gaan meebetalen aan reparatie of de aanleg van dijken. Daarvoor is de (toekomstige) eigenaar verantwoordelijk. Gezien de inkomsten daaruit heeft de abdij ook gronden in bezit rond Kethel, maar die zijn niet goed beschreven en ook het moment van verwerven is onbekend. De namen West- en Oost-Abtspolder en de locatie van de abtswoning zijn indicatief en de archieven van de abdij spreken over het in leen geven van een stuk grond en uiterwaarden in de Babberspolder in 1529.⁷⁷ Het is mogelijk dat door het betalen voor reparatie of aanleg van dijken hier ter plekke de abdij in 1163 gronden verwierf, maar zeker is het niet.

Er liggen tussen Vlaardingen en Schiedam een hele serie aandijkingen aan de eerste doorlopende dijk. Als Schieland wordt meegenomen in het algehele bedijkingsschema zijn er ook aanwijzingen dat de officieel fungerende Maasdijk een paar keer is verlegd.⁷⁸ Van geen van de dijken is een harde datering gegeven. Het stukje dijk bij 's Gravenhuize/Hof van Cyrene in de Oost Abts Polder is gedateerd op het laatste kwart van de twaalfde eeuw.⁷⁹ Het is echter niet zomaar duidelijk of dit het verlengde is van de dijk tussen Spierings Hoek en Sluys Camp of die tussen Schiedam en Sluys Camp.

Hoek vindt bij Kethel alleen archeologische aanwijzingen voor een overstroming rond 1163.⁸⁰ Verder vindt Hoek dat bij Kethel de overstroming een laag klei heeft neergelegd tot veertig centimeter dikte.⁸¹ Bij de rivier zal dat dan meer zijn geweest. Er moet worden opgemerkt dat dit een ongelooflijk dik pakket is voor een enkele stormvloed zo ver van zee, de bron van het sediment. Enkele centimeters lijkt waarschijnlijker, zie ook Scholte.⁸² Verder zijn er twee walén te herkennen in de Babberspolder (Babbers Polder Blok & 't Nieuwe Lant); één door de veldnaam Wael Camp (sterretje) en één op de kaart van Delfland, 1712 (pijl) (afb. 10).⁸³ Het is wel duidelijk dat de doorbraak in het Babbers Polder Blok de oudste is. De bedijking van 't Nieuwe Lant is aan de Oude Dyk geplakt en de doorbraak in 't Nieuwe Lant is dus van later datum.

Tussen de West Abts Polder en de Ouden Dyk ligt in 1712 een strookje land dat nadrukkelijk niet bij de tienden hoort van de West Abts Polder (afb. 11). Ook in Schieland zijn dit soort extreem brede dijkzaten te vinden. Grenzen van parochies en tienden lopen ook in Schieland op een paar plaatsen langs de sloot aan de landzijde.⁸⁴ Ook daar zijn het uiterdijken die bij de polder aan de rivierzijde horen en daar ook de tienden betalen.⁸⁵ In

71 F.D. Zeiler, 'Monnikenwerk? Egmond en de dijkzorg in Noord-Holland', in: G.N.M. Vis (red.), *Egmond tussen kerk en wereld* (Hilversum 1993) 215-224.

72 M.K.E. Gottschalk, *Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland I* (Assen 1971) 179.

73 Zeiler, 'Monnikenwerk?', 219.

74 Scholte, 'Polderenburg', 244-254.

75 Koch, *Oorkondenboek*, nrs. 88, 151-152.

76 N. Kruikius & J. Kruikius, *Generale Kaarte*; Scholte, 'De tienden van Kethel', *Rotterdams Jaarboekje 1985*, 290-343.

77 P.A. Meilink, *Archief van de abdij van Egmond ('s-Gravenhage 1951)* nr. 478, reg. nr. 1443.

78 Muller Hzn., *Over de oudste geschiedenis*; Muller Hzn., 'Nog iets over de oudste geschiedenis'; Hoek, 'De regeling'.

79 J. Loopik, 'Synthese', in: Loopik (red.), *Hof van Cyrene. wonen aan de Schie. Bochtafsnijding Delfse Schie, gemeente Schiedam* (Amersfoort 2015) 213-221 (p. 213).

80 C. Hoek, 'Oudheidkundig bodemonderzoek te Rotterdam en omgeving in 1962', *Rotterdams Jaarboekje 1963*, 103-115 (pp. 109-114); Hoek, 'Oudheidkundig bodemonderzoek te Rotterdam en omgeving', *Rotterdams Jaarboekje (1974)* 100-131 (pp. 106-110).

81 Hoek, 'Oudheidkundig bodemonderzoek 1962', 112.

82 Scholte, 'Polderenburg', 246-247.

83 Ter Brugge, *Historische atlas Vlaardingen*, krt. 25, voor Wael Camp.

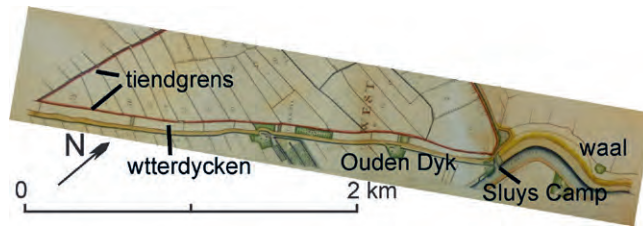
84 Muller Hzn., *Over de oudste geschiedenis*, 45-46.

85 N. Kruikius & J. Kruikius, *Generale Kaarte*, krt. Blommersdijkse Polder.

Afb. 10 Doorbraken in Babberspolder, aangegeven op de kaart van Delfland van 1712.

Afb. 11 Binnenlandse uiterdijken aan de Nieuwelantse Polder op de kaart van het Tiendgebied door de gebroeders Kruijcius, 1700-1703.

de Oost Abts Polder ligt ook zo'n uitzonderingsstrook langs de Schie vanaf Sluys Camp tot aan 's Gravenhuize tegenover de Delfhavense Schie.⁸⁶ De Nieuwelantse Polder en 's-Gravelant aan de andere kant van de Ouden Dyk heeft oorspronkelijk wel tot de tienden van de abdij behoort.⁸⁷ De Ouden Dyk krijgt een nieuwe taak om voor de Nieuwelantse Polder bovenwater tegen te houden. De strook land zijn de *watterdycken* van die polder.⁸⁸

Synthese van een reconstructie

De veertig centimeter sediment bij Kethel zal niet van één enkele overstroming in 1163 komen. Bij een gerichte zoektocht naar geologische aanwijzingen in de beschrijvingen van archeologische opgravingen in Delfland komt naar voren dat de beschrijving van de geologie volgens de Geologische kaart van Nederland 1:50.000 en de toelichting daarop te simpel is.⁸⁹ Vos komt door geologisch onderzoek tot dezelfde conclusie bij een herziening van de geologie van het Westland.⁹⁰ Bij gebrek aan beter houd ik toch vast aan de contouren van de overstromingen in 1134 en 1163 volgens de Geologische kaart van Nederland.

Het is mogelijk dat met de eerste vermelding van het woord *polre* ergens tussen 1130 en 1161 de Ouden Dyk tussen Spieringshoek en Sluys Camp wordt gedateerd. Ik volg echter de datering van die dijk in de opgraving bij 's Gravenhuize/Hof van Cyrene waar de dijk in het laatste kwart van de twaalfde eeuw wordt geplaatst; dus na de overstroming van 1163. Deze dijk is aangesloten op de al bestaande dijk van de Babberspolder en die plaats ik wel voor 1163, zodat de doorbraak in de Babberspolder in 1163 kan plaatsvinden.

86 Hoek. 's Gravenhuize', Rotterdams Jaarboekje (1962) 230-240 (p. 230).
 87 Scholte, 'De tienden van Kethel', 291.
 88 NL-DtHHD-112 OAD 4240: P. Fsz. van der Sallem, Percelen grond met de eigenaren ten weerszijden van de Oudedijk in de West-Abtspolder en de Nieuwelantse polder in Schiedam.
 89 C.J. Nonhof, 'Woudlaag in Delfland; feit, fictie en betekenis', <https://delfland.knvn.nl/kennis/bank/woudlaag-in-delfland> (30 aug. 2021).
 90 P. Vos. Het ontstaan van Westland-Delfland, gebaseerd op paleolandschappelijk onderzoek en getijsysteemkennis (Delft 2017).

Het is onbekend wanneer de aandijking van 't Nieuwe Lant aan de westkant van de Babberspolder heeft plaatsgevonden. De eenvoudigste oplossing is om die meteen na 1163 te laten gebeuren in plaats van een reparatie van de Oude Dyk. Het is goed gebruik om bij twijfel de eenvoudigste oplossing te kiezen, maar het is de vraag of dat hier wel gerechtvaardigd is. Bij gebrek aan beter kies ik hier toch voor bij het tekenen van de kaarten.

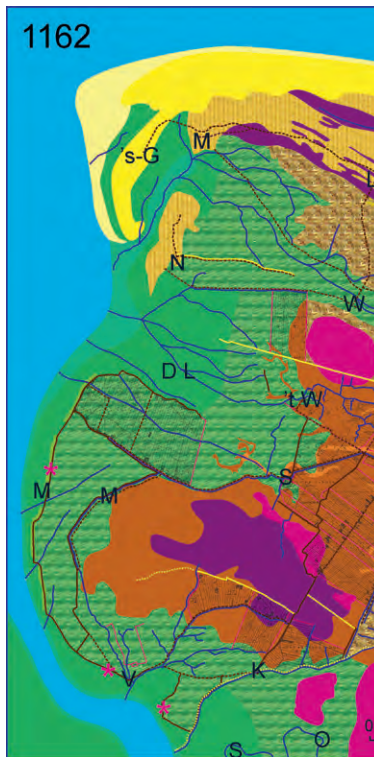
Afb. 12 Bedijking tussen Vlaardingen en Overschie ingetekend op de kaart van Delfland (1712). Bruin: doorlopende zee- en rivierwaterkerende Maasdijk na 1163; rood: kaden voor en/of na 1163.

Tot besluit: Het ontstaan van de Maasdijk in kaart gebracht

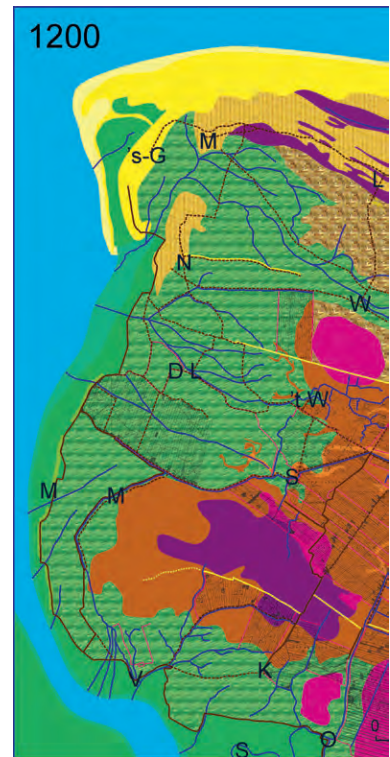
In navolging van de auteurs die hierboven zijn aangehaald, en met hen zonder harde jaartallen te kennen, ga ik ervan uit dat in de nasleep van de overstromingen van 1134 en

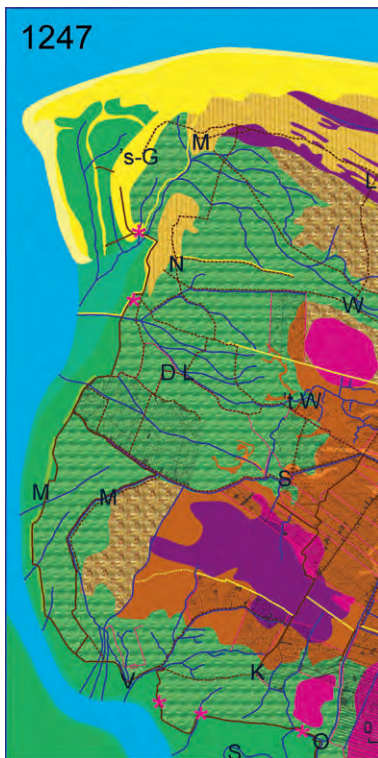
Afb. 13a *: doorbraak 1134.

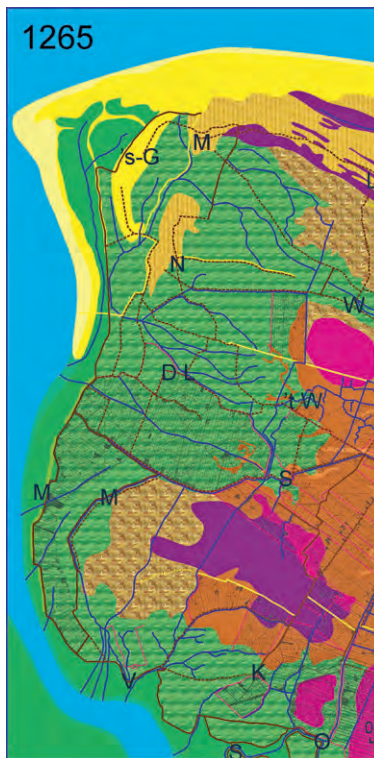
Afb. 13b *: doorbraken 1163.

Afb. 13c

Afb. 13d *: doorbraken 1248.

Afb. 13e

Legenda	
	Zee/ rivier/ meer
	Strandvlakte
	Jonge duinen
	Oude duinen
	Oude duinen; bebouwd
	Slikken
	Lage gors; veeteelt
	Hoge gors; gemengd bedrijf
	Voedselrijk veen; broekbos
	Voedselrijk veen; bebouwd
	Matig voedselrijk veen
	Voedselarm veen
	Overslag gronden
	Kwelderwal
	Ontginningsblokken
	Waterloop
	Grens
	Dijk

Legenda bij de Paleogeografische kaarten Maasdijk van 1133 tot 1265. (M)onster; ('s-G)ravenzande; (L)oo-duinen; (N)aaldwijk; (W)ateringen; (D)e (L)ier; ('t W)oudt; (S)chipluiden; (M)aasland; (K)ethel; (V)laarding; (O)verschie en (S)chiedam.

1163 de eerste doorlopende Maasdijk tot stand is gekomen. Op de kaarten van Delfland en Schieland is die vaak terug te vinden als Oude Dyk (afb. 12). Een overzicht van de gedetailleerde reconstructies van deze Oude Dyk – de drie delen van de Maasdijk – die in dit artikel uiteen zijn gezet, is weergegeven in de serie paleogeografische kaarten van afb. 13 a-f. Deze kaarten kunnen worden vergeleken met het bedijkings- en overstromingsschema van Van de Ven in *Leefbaar laagland* (fig. 34). Mij is een gedetailleerde onderbouwing van dat schema onbekend. Dit artikel probeert zo'n onderbouwing wel te geven.

Mijn reconstructie benadrukt dat het ontwikkelingsproces van dijken een ingewikkeld proces is, waarbij de technische mogelijkheden, het landschap, en de opvattingen over overstromingen samen komen. Dijken zijn geen zelfstandige objecten: zij dienen een doel en moeten in hun landschappelijke en maatschappelijke omgeving een plaats hebben.

Aan de serie kaarten is te zien dat zonder dijken de invloed van eb en vloed ervoor zorgt dat delen van de kust alleen geschikt zijn voor extensieve veeteelt. Met dijken die springvloed kunnen tegenhouden wordt het areaal dat geschikt is voor het waardevollere gemengd bedrijf groter. De Maasdijk vormt in Maasland en tussen Vlaardingen en Rotterdam onderdeel van ontginningsblokken langs de rivier op het lage gors. Het belang van de dijk overstijgt dit gebruik ook niet, want binnenlandse gronden heten ook buitendijks en de ontginningen beschermen zich ook tegen bovenwater. Er zitten om te beginnen openingen in deze ontginningsgordel om het achterland te kunnen ontwateren en deze worden later afgedamd.

Stormvloeden in het winterseizoen geven de extreem hoogwaterlijn en de begrenzing van het gors aan. Deze zijn getekend op de uitbreiding van de sedimentatie van de overstromingen van 1134 (met name in het Westland) en 1163 (met name bij Vlaardingen) volgens de Geologische Kaart van Nederland 1:50.000. Hierbij moet bedacht worden dat de bovenste twintig tot dertig centimeter van het geologische bodemarchief door grondwerking onherkenbaar is beschadigd. Waarschijnlijk zijn de overstromingen verder het binnenland in gekomen.

Wat de toenmalige bewoners van overstromingen vonden, is voor ons moeilijk te reconstrueren. Het is wel duidelijk dat de eerste bedijkingen niet als doel hadden overstromingen volledig te voorkomen. Dat zal deels te maken hebben met de (beperkte) mogelijkheden om dijken te bouwen, maar de relatie met het overstromende landschap en het water zal anders zijn geweest voor de toenmalige bewoners van het gebied.⁹¹ Om oude dijkbouw te begrijpen is het goed te vermijden om onze huidige angst voor overstromingen op deze vroege tijd te projecteren.

91 P.J.E.M. van Dam, *De amfibische cultuur. Een visie op watersnoodrampen* (oratie Vrije Universiteit, Amsterdam 2010).